

hipotezę o przejęciu motywów orientalnych w sztuce celtyckiej z północnej Italii. Autorka zauważa przy tym, że stopień przetworzenia pierwowzorów śródziemnomorskich wzrasta wraz z odległością od obszaru występowania antycznych prototypów. Stwierdzenie podobieństw wyobrażeń spotykanych na klamrach hakowych z wzorcami z kręgu sztuki śródziemnomorskiej pozwala na ustalenie ich genezy i niewątpliwego pokrewieństwa. Trudno jednak, zdaniem autorki, rozstrzygnąć czy Celtowie przypisywali zaadaptowanym przez siebie motywom treści identyczne do tych, które miały one na obszarze pierwotnego ich występowania.

Sporo miejsca poświęca autorka analizie treści ikonograficznej omawianych wyobrażeń, śledząc zarazem ich genezę. Rozgranicza wyraźnie motyw głów ludzkich nie posiadających groteskowych zniekształceń cech twarzy od wizerunków mających rysy zdeformowane i niekiedy karykaturalne. Kontrowersje budzi zwłaszcza licznie reprezentowana odmiana z głowami ludzkimi. Istnieje kilka przytoczonych przez autorkę poglądów badaczy różnie interpretujących ten typ przedstawienia. Może tu chodzić o *pars pro toto* postaci ludzkiej, jak również o typowe dla sztuki celtyckiej wyobrażenia *têtes coupées* zwyciężonych wrogów. Jednak M. Lenerz-de Wilde na podstawie towarzyszącego głowom motywu korony z liści (*Blattkrone*) uznaje, że mamy tu raczej do czynienia z wizerunkami istot boskich. Istoty te bowiem w celtyckiej rzeźbie kamiennej przedstawiane są często z tym emblematem. Motyw korony z liści (*leaf-crowne*², *Mistelkrone*³) stanowi derywat tzw. wzoru rybiego pęcherza (*Fischblasenmuster*), będącego bardzo charakterystyczną cechą celtycką⁴. Ponadto na zasadność powyższej kwalifikacji wskazuje fakt, że korona — emblemat bóstwa — nigdy nie występuje na okazach odmiany 2 z groteskową deformacją twarzy. Odmiana ta, koncentrująca się głównie w dorzeczu Renu, nie posiada bezpośrednich analogii w kręgu grecko-etruskim i pomimo pewnych podobieństw do wyobrażeń gorgon i satyrów, należy uznać ją za typ swoiście celtycki. Sporadycznie pojawiające się motywy ptaków wodnych należą niewątpliwie do dziedzictwa symboliki halsztackiej kultury pól popielnicowych, natomiast znacznie częściej występujące wyobrażenia ptaków drapieżnych wiązane są z attyckim czarnofigurowym malarstwem wazowym. Przedstawienia „pogromców zwierząt” stanowią z kolei wariant przejętego ze sztuki etruskiej tematu ikonograficznego „złodziej zwierząt”. Motyw pary naprzeciwlegle ustawionych smoków tworzących zładowniczą lirę pozwala lokować pierwowzór tej odmiany również w kulturze grecko-etruskiej. Stąd także wywodzą się wyobrażenia gryfów, a występujący niekiedy w obu tych odmianach motyw palmy przejęty został z malarstwa wazowego sztuki grecko-etruskiej.

Interesujące są rozważania na temat roli pasa i pozycji, jaką w hierarchii społecznej zajmowali osobnicy, do których wyposażenia grobowego należały pasy z klamrami hakowymi. Antyczne źródła pisane dostarczają licznych dowodów na to, że zwyczaj opasywania różnych części ciała miał znaczenie magiczne. Klamry hakowe spinały pasy militarne służące do podtrzymywania miecza. Mieczowi z kolei, jak wynika z epicko-historycznej tradycji Celtów, przypisywano szczególną siłę magiczną. Istotny też wydaje się fakt, iż klamra hakowa stanowiła osłonę pępka, który w przeświadczeniu Celtów miał być niezwykle ważną częścią ciała.

Na podstawie tych przesłanek M. Lenerz-de Wilde wnioskuje o apotropaiczną funkcję pasa, a co za tym idzie figuralnie ornamentowanej klamry. Potwierdzeniem tego wniosku może być znalezisko z Münsingen, gdzie w grobie kobiecym znale-

² T. G. E. Powell, *The Celts*, London 1967, s. 135.

³ Kruta, Szabó, *op. cit.*, komentarz do ryc. 9-14.

⁴ J. Filip, *Celtic civilization and his heritage*, Praha 1976, s. 144.

ziona taką klamrę na piersi szkieletu, a więc niezgodnie z jej użytkową rolą. Zdaniem autorki, chodzi tu niewątpliwie o amulet.

Cechą charakterystyczną kontekstu archeologicznego klamer hakowych jest okoliczność, iż znajdowano je przeważnie w bogato wyposażonych grobach należących do kategorii pochówków arystokracji plemiennej (Adelsgräber) i w grobach wojowników z mieczami. Dodatkowym ich wyróżnikiem, poza bogactwem wyposażenia, jest nagromadzenie także innych części stroju i broni zdobionych motywami figuralnymi, któremu to zdobieniu i w tym przypadku przypisać można funkcję apotropaiczną. Pewne wskazówki co do interpretacji tego zjawiska znaleźć można w źródłach pisanych i etnologicznych. Autorka przypuszcza, że ten typ wyposażenia towarzyszył osobnikom szczególnie potrzebującym magii ochronnej. Do tej klasy osobników zalicza narzeczone, kobiety ciężarne, dzieci, wodzów i przedstawicieli starszyny plemiennej. W świetle tego obecność w grobie części stroju i elementów uzbrojenia (a więc klamry) zdobionych figuralnie należy łączyć ze specyficzną pozycją społeczną zmarłego, a nie jego statusem majątkowym. Warto dodać, że interesujących danych mogłoby dostarczyć zbadanie, o ile to możliwe, korelacji pomiędzy oznaczeniami antropologicznymi takich pochówków i ich wyposażeniem.

W rezultacie powyżej przedstawionych rozważań autorka dopatruje się ściślego związku łączącego funkcję apotropaiczną z treścią ikonograficzną figuralnej ornamentacji danego przedmiotu. Na zakończenie stawia ona postulat konieczności badania funkcjonalno-użytkowych kategorii zabytków pod kątem występujących na nich różnych typów wyobrażeń i następnie analizowania wydzielonych w ten sposób odmian. Ten typ procedury badawczej, jak wykazuje jej praca, wnosi znacznie więcej, aniżeli analiza stylistyczna oderwanych detali sztuki lateńskiej na rozległych obszarach ich występowania i przyczynia się do pogłębienia znajomości całkoształtu sztuki wczesnolateńskiej.

W sumie otrzymaliśmy wnikliwe i wielostronne opracowanie tej interesującej kategorii zabytków, jakimi są klamry hakowe. Stanowi ono udaną próbę wykorzystania różnorodnych źródeł — archeologicznych, starożytnych przekazów pisanych i mitologii — do analizy wyrobów rzemiosła artystycznego. Autorka nie poprzestaje na stylistycznym zanalizowaniu ich ornamentyki i przytoczeniu analogii i z powodzeniem próbuje odczytać głębsze ich znaczenie jako przedmiotów pełniących, poza swą konkretną funkcją użytkową, istotną rolę w sferze społeczno-religijnej kultury celtyckiej.

Na marginesie prezentowanej pracy warto poświęcić kilka słów grupie klamer hakowych nie uwzględnionych przez M. Lenerz-de Wilde, których motywem zdobniczym jest palmeta i jej derywaty. Palmeta, obok kwiatu lotosu i liry, jest jednym z trzech głównych wątków ornamentacyjnych przejętych przez Celtów ze świata antycznego⁵. Przyjmując założenie autorki o spójności związku pomiędzy danym przedmiotem a jego ornamentacją, można zastanawiać się czy nie uwzględnienie tego wątku było słuszne. Palmeta, będąca motywem pochodzenia roślinnego, mogła być związana z symboliką siły życia⁶. Prawdopodobne jest więc, że i w tym przypadku można mówić o magicznym aspekcie treści ikonograficznej tego ornamentu.

Klamry hakowe z figuralnym motywem roślinnym w postaci palmetry znane

⁵ F. Schlette, *Kelten zwischen Alesia und Pergamon*, Leipzig—Jena—Berlin 1979, s. 145.

⁶ Schlette, *op. cit.*, s. 147.

są z Francji⁷, Jugosławii⁸ i NRD⁹. Motyw ten w przypadku niektórych klamer uległ silnej prymitywizacji, lecz zachowana została jego symetryczna kompozycja¹⁰.

Przy okazji warto też przypomnieć jedyny, jak dotąd, na naszych ziemiach żelazny okaz tego typu z Gogolewa, woj. elbąskie¹¹. Ornamentacja tej klamry sprowadza się do zdegenerowanej palmety i pary esownic, a więc wątków niewątpliwie celtyckich. Poglądy dotyczące jej proveniencji są podzielone: J. Kostrzewski¹², E. Petersen¹³ i J. Rosen-Przeworska¹⁴ uważają, że jest to wyrób miejscowy, będący naśladownictwem wzorów celtyckich. Jako uzasadnienie takiej kwalifikacji tego zabytku podają sposób jego wykonania. W przeciwieństwie do oryginalnych okazów celtyckich nie jest on zrobiony z jednego kawałka blachy, lecz składa się „z kilku oddzielnych taśm żelaznych rozmaitej szerokości, częściowo skutych ze sobą, częściowo zaś połączonych nitami”¹⁵. Ponadto trzeba podkreślić, że większość tego rodzaju klamer wytwarzana była z brązu. Z. Woźniak¹⁶ natomiast umieszcza ją w grupie najstarszych importów lateńskich na ziemiach polskich i datuje na IV w. p.n.e., co zgodne jest z chronologią tej klamry ustaloną przez J. Déchelette'a¹⁷.

Na podstawie przytoczonych poglądów trudno jest jednoznacznie zakwalifikować klamerę z Gogolewa jako wyrób o miejscowym lub pozamiejscowym pochodzeniu, a referowane tu opracowanie nie wnosi żadnych argumentów na korzyść jednej z tych hipotez. Jednakże sposób wykonania i użyty surowiec zdają się przemawiać za proveniencją lokalną. Jakkolwiek nie wskazuje na to kontekst archeologiczny tego zabytku¹⁸, nie można wykluczyć, że w środowisku kultury wejherowsko-krotoszyńskiej przypisywano jej, ze względu na wyjątkowy charakter zdobienia, inne poza użytkowym znaczenie.

Wracając do omawianej pracy pewne zastrzeżenia budzić może jej strona ilustracyjna (nie licząc czytelnych map), niezmiernie istotna, gdy chodzi o analizę stylistyczną ornamentu. Trudno oprzeć się wrażeniu, że autorka celowo schematyzuje i ogranicza rysunki omawianych okazów do interesujących ją szczegółów. Niektóre

⁷ J. Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine*, Paris 1927, cz. IV, ryc. 524: 6-9, s. 743.

⁸ J. Kostrzewski, *Przyczynki do poznania kultury grobów skrzynkowych wczesnej epoki żelaznej, cz. II*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 2, R. 4-6: 1922-1924, s. 49, ryc. 5.

⁹ J. Kostrzewski, *op. cit.*, s. 49, ryc. 5, 9.

¹⁰ *Encyklopedia sztuki starożytnej*, Warszawa 1974, s. 357.

¹¹ G. Ossowski, *Prusy Królewskie*, seria I, Kraków 1879, s. 86, tab. XVIII 2; A. Lissauer, *Die prähistorischen Denkmäler der Provinz Westpreussen und angrenzenden Gebiete*, Leipzig 1887, s. 91; L. J. Łuka, *Kultura wschodniopomorska na Pomorzu Gdańskim*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1966, t. I, s. 140-141, tab. XXXIX 2.

¹² Kostrzewski, *op. cit.*, s. 50 i przyp. 13a.

¹³ E. Petersen, *Die frühgermanische Kultur in Ostdeutschland und Polen*, Berlin 1929, s. 69.

¹⁴ J. Rosen-Przeworska, *Zabytki okresu wczesnolateńskiego na ziemiach Polski*, „Światowit”, t. 18: 1939-1945, s. 63-64; taż *Ikonografia wschodnioceltycka*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1976, s. 161.

¹⁵ Kostrzewski, *op. cit.*, s. 48.

¹⁶ Z. Woźniak, *Osadnictwo celtyckie w Polsce*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1970, s. 152, 343, zestawienie V, nr 232.

¹⁷ Déchelette, *op. cit.*, s. 743.

¹⁸ Łuka, *op. cit.*, s. 140-141, tab. XXXIX.

